

ÎNCĂRCĂTURA SACRĂ A CUVINTELOR ȘI FORMELOR ARHAICE ÎN RUGĂCIUNEA DOMNEASCĂ^{*1}

Niculina IACOB

Universitatea „Ștefan cel Mare” Suceava

niculinai@yahoo.fr

DOI: 10.35923/AUTFil.61.10

The Sacred Charge of Words and of Archaic Forms in the *Our Father* Prayer

The following analysis aims to be an argument in favor of preserving the language specific to the church, after a “verbal polishing” expanded over an extended period of time, while slowing down the tendency in modernizing it in order to adapt the language of the ecclesiastic texts to the present form of the literary Romanian language. The matter occurs in some situations, with the result of “forcing” the specific language of these books to fit in the synchronic section, within the diachronic perspective of the language. This thing is not and will never be possible. As a matter of fact, it should never happen, as the Romanian literary language would not benefit at all from an adaptation of these ancient words and constructions used in these texts, in terms of the meaning of the sacred message spread by the word. In order to exemplify the way in which this process took place over time, we shall display, chronologically, Romanian versions of this prayer, starting with the very first version published in Romanian, the one from *Evangheliarul slavo-român de la Sibiu [The Slav-Romanian Gospel from Sibiu] (1551-1553)* up to 2008, which would be the version from *Biblia sau Sfânta Scriptură. Tipărită cu binecuvântarea preafericitului părinte Daniel, patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, cu*

¹ Se impune să precizăm că această analiză a fost realizată înainte de a parcurge excelentul studiu al cercetătorului Iosif Cămară, *Rugăciunea TATĂL NOSTRU în limba română. Studiu istorico-filologic*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, 2020. Corpusul de texte propus în analiza de față este mai restrâns, după cum și perspectiva din care se interpretează textul rugăciunii este alta.

aprobarea Sfântului Sinod, [The Bible or the Holy Gospel published with the blessing of His Beatitude Daniel, the patriarch of the Romanian Orthodox Church, approved by the Holy Synod, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, București, 2008].

Keywords: *The 'Our Father' prayer; linguistic experiments; archaic constructions and words; sacredness*

Despre modernizarea limbii cărților bisericești în secolul al XIX-lea am vorbit în urmă cu mai mulți ani (Chindriș, Iacob 2013: 215-227), când am arătat modul în care experimentele lingvistice din secolul al XIX-lea și-au pus amprenta asupra limbii acestor texte. S-a susținut cu diferite ocazii că neologizarea nejustificată și exagerată a limbii cărților bisericești s-a făcut din cauza atitudinii mult prea permissive a autorilor de carte religioasă din mediul greco-catolic, influențați de latinism, dar am demonstrat, cu ocazia studiului din 2013, că și în cărțile tipărite la București s-au manifestat asemenea excese. Urmăream atunci limbajul din Liturghierul tipărit la Blaj în 1870 și din Evhologiul tipărit la București în 1896 și constatam cu surprindere că o carte apărută sub oblăduirea Sfântului Sinod pune în pagină o limbă care nu era cu nimic diferită de limba unei tipărituri de la Blaj, așa cum se poate vedea și în pasajele de mai jos:

Liturghier (Blaj, 1870)

Mantuesce Ddieule poporul tu, și *benecuventa* mostenirea ta. *Cerceteza* lumea ta cu *misericordia* și cu *indurări*; inaltia *cornulu* creștiniloru benecredintiosi, și tramite preste noi *indurările* tale cele *copiose*; pentru rogatiunile Prea-curatei *Despunitoriei* nostre, Nascutoriei de Ddieu, și pururea *vergurei* Mariei. Cu puterea *veneratei* și de vietia facutoriei cruci. Cu *folosentiele onoratorulu* poteriloru ceresci, celoru foră de *corpu*. Ale *onoratulu* și *maritulu* Profetu, in a-ante mergatoriulu, și botezatoriulu Ioane. Ale *santiloru*, *martiriloru*, și intru totu laudatiloru Apostoli. Ale celoru deintru *sânti* parentiloru, și mariloru dascalu ai lumii, și ierarhi, Basiliu celu mare, Gregoriu

Evhologiu (București, 1896)

Dómne Dumneđeul nostru (...), păzitorul nesticăciunii și *administratorul* cel bun al celor lumești (p. 54); păzescel-cei-l-alti ani ai vieții lui, ca un blând întru îndreptările tale să nu mai fie el *derideru* diavolului (p. 96); carele cu înțelepciunea ta cea negrăită ai *făcut* pre om, și din țărână *formându-l*, l-ai înfrumusețat cu chip și podóbă, ca pre un *odor* prețios și ceresc, spre *doxologire* și buna-cuviință a mărireii și a împărăției tale (p. 160); că tu ești *repausul* sufletelor și al trupurilor noastre (p. 161); celui ce te-a mărturisit cu cucernicie și cu cuvânt adevărat te-a *dogmatisit* pre tine de Dumneđeu Născetóre (p. 213); Prin adîncul înțelepciunii tale celei negrăite, puî *termen* vieții, mórtea o

cuventatoriulu de D.dieu, sî Ioane gura-de-auru. Alu celui deintre *santi* parentelui nostru Nicolau, arhiepiscopulu mireloru dela Lici'a, facutoriulu de minuni. Ale *santiloru*, mariloru, sî buni *invingatoriloru* Marturi. (...)

Inca ne rogămu, pentru-că se se padiesca *sânta* locuenti'a acest'a, sî tote cetățile, sî satele, de *peste*, de *fomete*, de cutremur, de *esundare*, de focu, de sabia, de venirea asupra a altoru *genti*, sî de rescold'a cea deintre noi, sî pentru-că *induratu*, blandu, sî bunu liertatoriu, se fia bunulu sî liubitoriulu de omeni Ddieul nostru, sî se intorca in apoi tota *mani'a*, carea se pornesce asupr'a nostra, sî se ne mantuesca pre noi de amenintiarea lui cea derepta, carea este pusa asupr'a nostra, sî se se *indure* spre noi.

preveđi și la altă vieță muți pre om. (p. 223); Nimene nu va scăpa acolo de *Tribunalul* cel înfricoșat al Judecării tale (p. 251); Și cu ceresca ta binecuvîntare bine-cuvînteză-o, curățește-o și o sfințește și îi dărușce harul și binecuvîntarea Iordanului, și puterea care curățește totă întinăciunea, și care vindecă totă neputința, și *alungă demonii* și tote *insinuirile* și cursele lor (p. 451); spre *alungarea demonilor*, și a totă *contrarietatea* (p. 453); Ci cu puterea ta fă-î sîrguitorî la rugăciune, și grabnicî la tot lucrul bun izbăvindune de tote *conspirările* vrăjmașilor, și păzind nevătămați de *intemperiiile aerelor celor rēu temperate* (p. 551).

O astfel de limbă extravagantă a fost criticată aspru atât din sânul Bisericii Ortodoxe Române, cât și din interiorul Bisericii Greco-Catolice, și nici nu se putea altfel, de vreme ce, așa cum se exprima Onisifor Ghibu, „cărțile sunt pentru popor, iar nu poporul pentru cărți” (Ghibu 1905: 89), iar autorul anonim al unui articol foarte critic din revista „Foaie bisericească” de la Blaj spunea, pe bună dreptate, că menirea cărților bisericești nu era aceea de a ține prelecțiuni filologice, ci de a înălța pietatea credincioșilor (Străinismii 1886: 338).

Demonstram tot atunci că, după ce s-au retras apele învolburate ale tuturor „-ismelor” care s-au manifestat în secolul al XIX-lea (latinism, franțuzism, italianism, ciunism/pumnulism etc.), a apus și purificarea radicală și extravagantă a limbii din cărțile bisericești și a rămas în matca ei limba curată, care curge fără stridențe, așa cum se vede în ediții de după 1900 ale cărților cu care s-a ilustrat anterior, unde *misericordia* redevine *mila*, *îndurările* – *milele*, *copioase* – *bogate*, *vergurei* – *fecioarei*, *veneratei* – *cinstitei*, *profet* – *proroc*, *pestă* – *ciumă*, *esundare* – *potop*, *genți* (*ginte*) – *neamuri*, *amenințarea* – *urgia*, *administratorul* – *chivernisitorul*, *derâdere* – *batjocură*, *a dogmatisit* – *o propoveduit*, *doxologire* – *cuvântare de mărire*, *repausul* – *odihna*, *insinuirile* – *meșteșugirile*, *alungarea* – *izgonirea*, *contrarietatea* – *răutatea* etc.:

Liturghier (Blaj, 1931)

Mântuiește, Dumnezeu, poporul Tău și *binecuvintează* moștenirea Ta; cercetează lumea Ta cu *milă* și cu îndurări; înalță *puterea* creștinilor *dreptcredincioși* și trimite preste noi *milele Tale cele bogate*: pentru rugăciunile preacuratei *Doamnei* noastre Născătoarei de Dumnezeu și pururea *Fecioarei* Maria, cu puterea *cinstitei* și de viață făcătoarei cruci; cu *mijlocirea cinstitelor* cerești puteri celor fără de trupuri; ale *cinstitului* mărit *proroc* Înaintemergător și Botezător Ioan; ale *sfinților măriți* și întru tot lăudați apostoli; ale celor dintre *sfinți* părinții noștri și ai lumii mari dascăli și ierarhi, Vasile cel Mare, Grigorie Cuvântătorul de Dumnezeu și Ioan Gură-de-Aur; și ale celui dintre *sfinți* părintelui nostru Nicolae arhiepiscopul de la Mira Lichiei, făcătorul de minuni; ale *sfinților* măriți și bine învingători *Mucenici* (...)

Încă ne rugăm, ca să se păzească *sfânt lăcașul* acesta și tot orașul (sau satul), și țara de *ciumă*, de foamete, de cutremur, de *potop*, de foc, de sabie, de venirea altor *neamuri* asupra noastră și de războiul cel dintre noi; și pentru ca *milostiv*, blând și lesne iertător să fie bunul și iubitorul de oameni Dumnezeu nostru și să întoarcă toară mânia ce este pornită împotriva noastră, și să ne scape de *urgia* Lui, carea pe dreptate e deasupra noastră, și să se *îndure* spre noi.

Liturghier (Blaj, 1870)

Mantuesce Ddieule poporulu teu, sî *benecuventa* mostenirea ta. Cerceteza lumea ta cu *misericordia* sî cu îndurări; inaltia *cornulu* crestinilor *benecredintiosi*, sî tramite preste noi *îndurările* tale cele *copiose*; pentru rogatiunile Prea-curatei *Despunitoriei* nostre, Nascutoriei de Ddieu, sî pururea *vergurei* Mariei. Cu puterea *veneratei* sî de vietia facutoriei cruci. Cu *folosentiele onoratorulu* poteriloru ceresci, celoru foră de *corpu*. Ale *onoratulu* sî maritulu *Profetu*, in a-ânte mergatoriulu, sî botezatoriulu Ioane. Ale *santiloru, maritiloru*, sî intru totu laudatiloru Apostoli. Ale celoru deintru *santi* parentiloru, sî mariloru dascali ai lumii, sî ierarhi, Basiliu celu mare, Gregoriu cuventatoriulu de D.dieu, sî Ioane gura-de-auru. Alu celui deintre *santi* parentelu nostru Nicolau, arhiepiscopulu mireloru dela Lici'a, facutoriulu de minuni. Ale *santiloru*, mariloru, sî buni *îvingatoriloru* Marturi [!]. (...)

Inca ne rogămu, pentru-că se se padiesca *sânta locuenti'a* acest'a, sî tote cetătile, sî satele, de *peste*, de *fomete*, de cutremur, de *esundare*, de focu, de sabia, de venirea asupra a altoru *genti*, sî de rescol'a cea deintre noi, sî pentru-că *înduratu*, blandu, sî bunu liertatoriu, se fia bunulu sî liubitoriulu de omeni Ddieul nostru, sî se intorca in apoi tota mani'a, carea se pornesce asupr'a nostra, sî se ne mantuesca pre noi de *amenintiarea* lui cea derepta, carea este pusa asupr'a nostra, sî se se *îndure* spre noi.

Evhologiu (București, 1926)

Doamne Dumnezeu nostru (...), păzitorul nesticăciunii și *chivernisitorul* cel bun al celor lumești (p. 54); păzește-l în ceilalți ani ai vieții lui, ca un blând întru îndreptările tale, să nu mai fie el *batjocură* diavolului (p. 132); carele cu înțelepciunea ta cea negrăită *ai zidit* pre om, și din țărână *închipuindu-l*, cu chip și cu podoabă l-ai înfrumusețat, ca pre o *agonisită cinstită* și cerească spre *cuvântarea de mărire* și de bună cuviință a *slavei* tale și a împărăției (p. 161); că tu ești *odihna* sufletelor și a trupurilor noastre (p. 162); celuice te-a mărturisit cu *bună credință* și cu cuvânt adevărat te-a *propoveduit* pre tine de Dumnezeu Născătoare (p. 214); Cu adâncul înțelepciunii tale celei negrăite, pui *hotar* vieții, și *mai nainte vezi* moartea, și la altă vieată muți pre om. (p. 223); Nimene nu va scăpa acolo de *divanul* Judecății tale celei înfricoșate (p. 251); Și cu cereasca ta binecuvântare binecuvintează-o, curățește-o și o sfințește și îi dăruște harul și binecuvântarea Iordanului și puterea care curățește toată întinăciunea, și care vindecă toată neputința, și alungă demonii și toate *meșteșugirile* și cursele lor (p. 428); spre *izgonirea* demonilor, și a toată *răutatea* (p. 453).

Evhologiu (București, 1896)

Dómne Dumneđeul nostru (...), păzitorul nesticăciunii și *administratorul* cel bun al celor lumești (p. 54); păzesce-l ce-l-alți anî ai vieții lui, ca un blând întru îndreptările tale să nu mai fie el *deridare* diavolului (p. 96); carele cu înțelepciunea ta cea negrăită *ai făcut* pre om, și din țărână *formându-l*, l-ai înfrumusețat cu chip și podóbă, ca pre un *odor prețios* și ceresc, spre *doxologire* și buna-cuviință a *măririi* și a împărăției tale (p. 160); că tu ești *repausul* sufletelor și al trupurilor noastre (p. 161); celui ce te-a mărturisit cu *cucernicie* și cu cuvînt adevărat te-a *dogmatisit* pre tine de Dumneđeú Născetóre (p. 213); Prin adîncul înțelepciunii tale celei negrăite, pui *termen* vieții, mórtea o *prevedî* și la altă vieță muți pre om. (p. 223); Nimene nu va scăpa acolo de *Tribunalul* cel înfricoșat al Judecății tale (p. 251); Și cu cerésca ta binecuvîntare binecuvintéză-o, curățeșce-o și o sfințeșce și îi dărușce harul și binecuvîntarea Iordanului, și puterea care curățeșce tótă întinăciunea, și care vindecă tótă neputința, și alungă demonii și tóte *insinuirile* și cursele lor (p. 451); spre *alungarea* demonilor, și a tótă *contrarietatea* (p. 453).

Voi evoca acum două întâmplări: una m-a impresionat în mod neplăcut, în timp ce alta m-a transpus în vremurile apuse ale vechilor noastre cazanii. În urmă cu mai mulți ani (peste 20), la o slujbă de înmormântare oficiată în Biserica Greacă din Galați, persoana decedată a fost pomenită pe tot parcursul slujbei cu apelativul *serva* (lui Dumnezeu), în loc de *roaba* (lui Dumnezeu), ceea ce m-a făcut să mă întreb dacă nu mă aflam cumva într-o

biserică de rit apusean. Nu am înțeles rațiunile preotului care a decis să facă această inovație lingvistică de-a dreptul rebarbativă și nici nu era momentul potrivit pentru a-i pune o întrebare în acest sens. Cealaltă întâmplare pe care o voi evoca aici am trăit-o ceva mai recent: aflându-mă acum câțiva ani la o inspecție specială de gradul I, după terminarea activității, am vizitat o mănăstire de la sfârșitul secolului al XVIII-lea; nu mică mi-a fost mirarea când am găsit la strană cărți vechi, de o seamă cu mănăstirea sau chiar mai vechi. Nu voi spune aici despre ce mănăstire este vorba, pentru că am înțeles de la maica stareță că orientarea este cu totul alta și că ele încearcă să mai păstreze această tradiție, dar nu se știe pentru câtă vreme, pentru că se instituie obligativitatea achiziționării și folosirii cărților noi de slujbă. Am fost curioasă, desigur, să știu și cum deprind măicuțele citirea cărților scrise cu slove chirilice și am aflat că cele mai vârstnice le învață pe cele mai tinere, astfel încât să se păstreze această frumoasă tradiție, și gândul m-a dus la școala de demult, făcută în tinda bisericii după bucoavne cu pagini îngălbenite, mirosind a ceară arsă și a tămâie. Mi-am amintit atunci și de cărțile pe care le vedeam la strana bisericii din satul copilăriei mele și de uimirea copilului de atunci, care nu înțelegea cum de bătrânul țârcovnic, cum îi spuneam noi paracliserului, poate citi acele șiruri de slove, de nepătruns pentru mintea și ochii mei.

Inițial, voiam să mă opresc asupra inovațiilor care se aud la Sf. Liturghie și se află presărate în edițiile noi ale Liturghierelor după care se slujește, dar timpul scurt și complexitatea unui arhitext cum este Liturghierul m-au determinat să restrâng discuția numai la Rugăciunea Domnească. Am pornit de la considerațiile făcute de Înalțul Bartolomeu în catehezele sale liturgice. Aflăm din *Introducerea la Cartea deschisă a Împărăției: o însoțire liturgică pentru preoți și mireni* că „o bună tâlcuire presupune acuratețea cuvântului de bază”, motiv pentru care înaltul prelat s-a străduit să aducă textele „celor trei Liturghii ortodoxe la vârsta de acum a limbii române, atât prin diortosirea structurilor sintactice, cât și prin unele îndreptări de traducere” (Anania 2011: 44). Aceasta nu înseamnă numai îndreptarea eventualelor erori de traduce, ci și dorința de a actualiza limbajul din textele religioase, în cazul de față din Liturghier, astfel încât limba acestor cărți să se înscrie în secțiunea sincronică din diacronia limbii române literare, lucru care nu este însă și nu va fi pe deplin posibil niciodată. Și nici nu este de dorit să se întâmple, pentru că o punere în acord a formelor și cuvintelor vechi din aceste texte cu nivelul de evoluție atins de limba română literară actuală nu ar fi nicidecum un câștig pentru mesajul sacru transmis prin cuvânt. O

comparație inspirată între poezie și rugăciune, care îi aparține unui mare pedagog al neamului românesc, amintit anterior, Onisifor Ghibu, ne duce exact în această direcție: „Precum poezia își pierde farmecul, când fraza e prea abstractă și încărcată cu neologisme, tot astfel și rugăciunile din cărțile bisericești, cari sunt cele mai sublime poezii, deși în proză, îmbrăcate într-o haină prea modernă, își pierd orice farmec, devin monotone și nu pot deștepta în ascultători acele stări sufletești cari să-i ridice la cele cerești” (Ghibu 1905: 40-41). Propuneam în analiza pomenită la începutul acestei comunicări un exercițiu facil, pentru a demonstra valabilitatea cuvintelor de mai sus, și anume să punem alături textul troparului Învierii în două variante, una care păstrează formele arhaice ale cuvintelor și alta în care formele cuvintelor sunt în acord cu norma literară actuală, pentru a vedea care zicere are mai mare putere asupra celor ce ascultă:

Hristos a înviat din morți,
Cu moartea *pre* moarte călcând,
Și celor din *mormânturi*
Viață dăruindu-le!

Hristos a înviat din morți,
Cu moartea *pe* moarte călcând,
Și celor din *morminte*
Viață dăruindu-le!

Desigur că opțiunea mea pentru zicerea veche poate fi subiectivă, așa cum subiectivi suntem și atunci când interpretăm valențele expresive ale unui text beletristic, și mi se poate reproșa că nu putem lăsa limba textelor bisericești înghețată în stadiul de arhaicitate în care se afla în urmă cu secole. Nici eu nu spun că trebuie să facem acest lucru, dar consider că în momentul de față, după multe exerciții succesive de înnoire și de cernere a acestui limbaj, forma la care a ajuns acum este una în care se îmbină armonios arhaicul cu modernul și nu este cazul să se mai intervină cu noi modernizări. Tocmai de aceea voi face loc aici unei discuții pe marginea Rugăciunii Domnești, în versiunea mai lungă și liturgică din Evanghelia de la Matei (6, 9-13).

Considerată de Tertulian „o sinteză a întregii Evanghelii” și, prin plasarea ei la sfârșitul Liturghiei, a întregii Sfinte Liturghii, această scurtă rugăciune, lăsată de Mântuitorul însuși, în cuvinte puține și foarte simple², cuprinde dorințe și cereri general valabile pentru orice creștin³ și a devenit un model de rugăciune, ce se poate rosti deopotrivă în ascuns, în intimitatea camării

² „Rugăciunea *Tatăl nostru* este unică și neegalată până în ziua de astăzi – ea exprimă în câteva cuvinte toate elementele esențiale ale adevăratei rugăciuni.” (Dicționar 1995: 1259).

³ Este motivul pentru care nu am propus numai versiuni românești ortodoxe, ci și greco-catolice și catolice.

propriu, sau în slujba obștească. Fiind repetat continuu, acest text simplu a ajuns să fie rostit mecanic, ceea ce explică nevoia pe care au simțit-o de-a lungul vremii scriitorii și părinții bisericești, încă din primele secole creștine, de a tâlcui textul, pentru a-i dezvălui sensurile teologice, morale și spirituale adânci.

Propun în continuare, într-o înșirare cronologică, variante românești ale acestei rugăciuni, începând cu cea dintâi versiune tipărită în limba română, cea din *Evangheliarul slavo-român de la Sibiu (1551-1553)*, Mt. 6, 9-13:

„9. *Tatăl nostru, cine ești în ceru, svințească-se numele Teu.* 10. *Șă⁴ se vie împarația Ta, șă se fie voia ta, cum în ceru, așa șă pre pomântu.* 11. *Pita nostra sațiosa dă-ne astăzi.* 12. *Șă ne iartă noo datoriele nostre, cum iertăm șă noi datornicilor noștri.* 13. *Șă nu ne du în ispita, însa izbaveaș-te-ne de reu. Că a Ta iaste împarația șă putere șă slava în vecie. Amin.*”

Tetraevangheliarul lui Radu de la Mănicești (Rhodos, 1574):

„*Tatăl nostru ce ești în ceriure, sfințească-se numele Tău, să vie împărăția Ta, să vie voia Ta, cum în ceri, așa și pre pământ. Pânea noastră sățioasă dă-ne noao astăzi și iartă noao greșalele noastre, cum iertăm și noi greșiților noștri. Și nu ne duce în năpaste, ci ne izbăveaște pre noi de hitleanul. Că a Ta iaste împărăția și putearea, și slava în veac. Amin.*”

Cartea ce se cheamă Evanghelie cu învățătură (Cazania II) a lui Coresi (Brașov, 1581):

„*Tatăl nostru ce ești în ceri, sfințească-se numele Tău. Să vie împărăția Ta. Fie voia Ta, cum în ceri, așa și pre pământ. Pita noastră sățioasă dă-ne noao astăzi și iartă noao greșalele noastre, cum iertăm și noi greșiților noștri. Și nu ne duce în năpaste, ce ne izbăveaște pre noi de hitleanul. Că a Ta e împărăția și putearea, și slava în vecie. Amin.*”

Tatăl nostru (Cracovia, 1593/1594)⁵:

⁴ Am subliniat și cu altă ocazie stângăciile grafice din textul *Evangheliarului de la Sibiu*, dar acest lucru este explicabil pentru perioada de început a scrisului românesc cu slove chirilice, dacă ne gândim că nu era deloc simplu să adaptezi alfabetul chirilic, cu un număr mare de slove (43), la fonetismul unei limbi de esență latină, al cărei sistem fonologic numără numai 27-29 de foneme.

⁵ Este cel dintâi *Tatăl nostru* care a apărut în afara spațiului românesc, a fost tipărit de istoricul polonez Stanisław Sarnicki, *Statuta i metryka przywilejów koronnych*, Cracovia, 1594, și i-a fost transmis de boierul Luca Stroici; este scris cu litere latine și cu ortografie poloneză (a fost retipărit în mai multe rânduri: Hasdeu 1864: 26; Hasdeu 1879: 118-119; Gaster 1891: 39; Șăineanu 1895: 15; *Crestomație* 1962: 191).

„Părintele nostru ce ieși în ceriu, swinșaske-se numele teu; se vie inpe-reția ta, se fie voia ta, komu în ceru assa ssi *pre* pemintu. *Penia* noastre seșioase de noai astedei. Ssi *iarte* noae *detoriile* noastre, cum ssi noi *lesem detorniczilor* nostri. Ssi nu aducze pre noi în *ispite*, ce ne *mentuiaste* de *fitlanul*. Ke ie a ta inpereția ssi putare ssi *cinstia în veczij vecilor*, Amen.”⁶

Catechismul sau *Întrebarea creștinească*⁷ din *Codex Sturdzanus* (Măhaci, Alba, 1607):

„Î.: Zi ocenaș rumâneaste, să înțeleagem.

R.: *Tatăl nostru ce ești în ceriu, sfințească-se numele Tău. Să vie împărăție Ta. Fie voia Ta, cum în ceriu, așa și pre pământ. Pita noastră sășioasă* dă-ne noao astăzi. Și *iartă* noao *greșalele* noastre, cum *iert(ăm)* și noi *greșiților* noștri. Și nu ne duce în *năpaste*, ce ne *izbăveaste* pre noi de *hicleanul*. Că a ta e împărăție și putearea, și *slava în vecie*. Amin.”

*Evanghelie cu tâlc*⁸ din *Codex Sturdzanus* (Măhaci, Alba, 1619):

„Sf. Evanghelie zice: «*Tatăl nostru cel ce ești în ceriure*». Ace și înțelepciurea sufletului, și înrema se înralți asupră de ceriu. Că Domnezeu, Elu au faptu ceriulu și pă(mă)ntulu, văzutele toate și nevăzutele. Elu și-au datu trupu dintr-o fără-nemică. Elu și-au datu vârtute. Elu și-au datu ochii și măru [i.e. mână = mâini] și picioare. Spre sila Lui, stai în purăncita Lui, se îmblî în leagea Lui, că Elu și-au datu viața și zile cu samă. Și ceas de morte, și înviere de în morte. Și între Elu să stai cu pelița [i.e. trupul] și cu sufletul, să dai răspunsu de ce-ai lucrat cu pelița. Nece cu un chipu nu poți treace, de-a acea Tatăl zice: «Fii buru!», ca zise Elu de se fii fiul Lui, de se împli cuvântul Lui și făgăduita ta ce se zice botegiurea ta. De se dobândești ocina în ceriu și dulceța raiului, și casa Tatălui tău. Se te vrăjmașul înșeală, că totu menciurosul tată-i e dracul, dece se te rupser de la Tatăl tău de în ceriu, duce-te-veri cu elu în focul nestinsu și întru-ntunearecul de-a afară, întru viermii neadurmiți. Iuo [i.e. acolo] e scârcicarea [i.e. scrâșnirea] dinților și plângere cu amar, și toată munca, că elu cu păcatul între și gâmboseaste [i.e. înșală, ispitește] omul. Ainte păha [i.e. pâhă, orgoliu], mândria, trufa, lăcomie, bețiia, revnirea, leanea,

⁶ Textul a fost preluat din Gaster 1891: 39, dar a fost colațioant și cu varianta publicată în *Crestomație* 1962: 191, unde grafiile eronate din cronică lui Sarnicki nu au fost îndreptate: *ceriu* este scris, de fapt, **cerin**, *datorniczilor* – **datorniczitor**, *ne* – **no**, *fitleanul* – **sitlanul**, *veczij vecilor* – **neczij necilor**.

⁷ Textul *Catechismului* din manuscrisul miscelaneu *Codex Sturdzanus*, copiat după *Catechismul luteran al lui Coresi*, a fost preluat din Gaster 1891: 41.

⁸ Textul acestui fragment de predică din *Evanghelia cu tâlc* a fost preluat din Gaster 1891: 54-56.

corvie, fortușago și dopă aceea, toată nedereptatea. Că nu grăiești «Tatăl meu», ce «Tatăl nostru». Derep ce toți sfinții Lui se-ți fie frați de la un Tată, feciori mădulare Lui. Hristos, Elu ni-i capul nostru sau-i Hristos capul i-e zeulu. Sf. Evanghelie zice: «*Se sfințească-se numele Tău*». Acea zicea: fă nui [i.e. noi] sfinți, să slăvească-se cu noi numele slavei Tale, că-ntru Elu botezatu-m-amu. Se sfințească-se în sufletele noastre și întru boteagiurea noastră, cu ale noastrea bure lucrure să proslăvească-se numele slavei Tale. Nu lăsa noi se fim răi, se nu se ocărească slăvitul numele Tău cu noi, ce se laude numele sfântu al Tău, spre noi, creștirii. O, fericatu părinte, ce are feciori ca aceia ce se laude în slavă cu ei numele Lui! Sf. Evanghelie: «*Să viaie [!] împărăția Ta*». Împărăția grăiaște a doao veînretă cu slavă mare. Cearemu să viaie [!] duhul Lui și mi(la) Lui într-ăremile noastre, se putemu face pre voia Lui. Cu sfeatu buru, de cu bu(cu)rie se așteptăm veânretul Lui și învierea morților, și giudețul, nădăindu-ne [i.e. sperând; cf. sl. *nadajati* „a spera”] spre mila slavei Lui și spre slujba noastră. Sf. Evanghelie: «*Și se fie voia Ta ca (ș)i în ceriu, și pre pământu*». Cumu în ceriu îngerii voia Ta facu și împreună sântu, așa și noi despre pământu voia ta se facemu. Domnezeu mare-i și împreură cu toți sfenții Tăi să fimu. Sf. Evanghelie: «*Păânrea noastră sățioasa dă-o noao astăzi*». Sațiu grăiaște cea ce iaste firea noastră. Ce e opu a fi tărie astăzi cuvântul lui Domnezeu a Ta-i căștiga de mânăre. Pelița lui Hristos iaste păânre stătutului [i.e. odihnă, repaus] nostru și trezvitului nostru. Și sfântul și lumiratul sângele lui Hristos spre spăsenie noao și spre viața de veaci. Rugămu-nă astăzi fără osândă să ne cumerecumu cu sfânta pelița Lui și curatul sângele lui, se fimu gata, că doară păânără mânăre vremu treace de lume, că zice Domnul: în toate vreme să fim gata. Sf. Evanghelie: «*Și lasă noao greșalele noastre, ca și noi lăsămu greșitoru noștri*». Drep ce și după botegiure greșim, și, dopă fâgă(du)ită, ne rugăm se lase noao, mai vartosu arată noao ca vremu răbdători să fimu, că așa va lăsa Elu noao, ca noi vremu lăsa vinovaților noștri. Se pomeniremu reu, nu va lăsa noao. Se deaderemu rău dereptu rău, nu va lăsa. Așa ni-i zisă noao de Domnezeu, ca vremu face noi veciriloru noștri, așa și Elu va face noao netrecutu. Sf. Evanghelie: «*Nu ne duce noi în năpasti*». Netare semu [i.e. netari suntem] noi oamerii. Dereptu acea, nu ni se cade să ne dămu noi cu voia-ne în ispiti, că ispitele sântu ale ei noastre credințe [i.e. ale credinței noastre]. Să avemu răbdare de se ne rugămu cându vrem cădea cădea [!] în ispiti, se nu înghițiți fimu de năpasti, ce, cu agiutoriu lui Domnezeu, răbdare se avemu și lucru desefârșitu se priimimu. Că cela ce-l învence [i.e. învinge] ispita, cade în năpaste și înghițitu va fi întru iadu. E cela ce va cădea și-l va treace, cu agiutoriu lui Domnezeu, cu răbdarea, și de va treace, dostoinicu-i și cu rugă de slavă ce-i gătită de Domnezeu celoru ce L-au iubit Elu. Sf. Evanghelie: «*hicleanul*» î(i) dracul ce cu hlinșigul [i.e. hclinșugul] său căzu de în ceriu și scoase Adam,

întâi omu, de în raiu. Și Iuda de la Hristos, și alți mulți. De nu gice [i.e. zice] «se ne izbăvească noi de oame(ri) hicleane», că ei nu ne-ară face noao nice un rău, hicleanolu vrăjmașulu rădică oamerii spre noi, și face nevoie loru și noao. Ca rădică șarpele și întră în elu, și prilăsti [i.e. amăgi] Evva, și Evva înșelă Adam, și căzură de buânărătatea lui Domnezeu și ei, și zmeul. Și rădică spre Însuș Hristos hicleanul, și întră în farisei, și înșelară Iuda spre perirea sa, și alții mulți. Derept acea, nu de oameri ne rugămu se ne izbăvească, ce de hicleanul vrăjmașulu, ce toți ne zementeaște. De se nu-l făgăduimu elu întru nemică, se nu perimu cu elu, ce se urimu elu întru nemică. Și ni se cade se-lu blăstemămu elu cu cu(vântul) lui Domnezeu. (Sf. Evanghelie): «*Că a Ta iaste împărăția și sila [i.e. puterea], și slava, în veciia veacului. Amin.*» Înralță noi acicea în dărnire [i.e. dărnire, atingere a demnității cuiva] să avemu upovăință [i.e. nădejde] tare, că Împăratul a totu iaste Tatăl nostru de în ceriu și putearnicu, și slăvitu. De se upovăim [i.e. nădăjduim] cu credință tare, negândindu-ne, și se știm că hicleanulu vremu învence [i.e. învinge, birui], și vrăjmașul cu sila Tatălui nostru și ne vemu proslăvi cu Elu, apoi, cându va veânri în slava Sa, Elu va da cuiși [i.e. fiecăruia] după lucrulu lui, în veciia veacului. Amin. (Urmează, în slavonă: A scris popa Grigorie din Măhaciu, în anul 7127, de la Sf. Naștere 1619, luna mai, 10 zile. Amin.)

NT 1648 (Mt. 6, 9-13):

„9. *Tatăl nostru ce ești în ceriure*, sfințească-să numele Tău. 10. Să vie împărăția Ta, fie voia Ta, cumu e în ceriu, așa și *pre* pământ. 11. *Pâinea noastră de toate zilele* dă-ni-o noao astăzi. 12. Și ne *iartă* noao *păcatele* noastre, cum *ertăm* și noi *greșiților* noștri. 13. Și nu ne duce *pre* noi în *năpaste*, ce ne *izbăveaște* *pre* noi de *vicleanul*, că a ta iaste împărăția și putearea și *slava*, *întru veaci*. Amin.

B 1688 (Mt. 6, 9-13):

„9. *Tatăl nostru cel den ceriuri*, sfințescă-să numele Tău. 10. Vie împărăția Ta, fie voia Ta, cumu în ceriu, așa și *pre* pământ. 11. *Pâinea noastră cea de toate zilele* dă-ne-o noao astăzi. 12. Și *lasă* noao *datoriile* noastre, cum *lăsăm* și noi *datornicilor* noștri. 13. Și să nu ne duci *pre* noi în *bântuială*, ce ne *izbăveaște* *pre* noi de *cel rău*. Că a Ta iaste împărăția și putearea și *slava* *întru veaci*, amin!

Biblia Vulgata 1760 (Mt. 6, 9-13):

„9. *Tatăl nostru cela ce ești în ceriuri*, sfințască-să numele Tău. 10. Vie împărăția Ta, fie voia Ta, precum în ceriu, și *pre* pământ. 11. *Pânea noastră ce mai presus de fire* dă-ne noao astăzi. 12. Și ne *iartă* noao *deatoriile*

noastre, precum și noi *iertăm datornicilor* noștri. 13. Și nu ne duce *pre* noi întru *ispită*, ci ne *izbăvește* de *vicleanul*. Amin!”

B 1795 (Mt. 6, 9-13):

„*Tatăl nostru* Carele ești în *ceriuri*, sfințească-se numele Tău. 10. Vie împărăția Ta, fie voia Ta, precum în ceriu, și *pre* pământ. 11. *Pâinea noastră cea de toate zilele*, dă-ne-o noao astăzi. 12. Și ne *iartă* noao *deatoriile* noastre, precum și noi *iertăm datornicilor* noștri. 13. Și nu ne duce *pre* noi în *ispită*, ci ne *izbăvește* de *cel rău*. Că a Ta iaste *împărăția* și *putearea* și *mărirea*, în *veaci*. Amin!”

Biblia de la Sankt Petersburg, 1819 – (Mt. 6, 9-13):

„9. *Tatăl nostru, carele ești în ceriuri*, sfințească-se numele Tău. 10. Vie împărăția Ta; fie voia Ta, precum în ceriu și *pre* pământ. 11. *Pâinea noastră cea de toate zilele* dă-ne-o noao astăzi. 12. Și ne *iartă* noao *datoriile* noastre, precum și noi *iertăm datornicilor* noștri. 13. Și nu ne duce *pre* noi în *ispită*, ci ne *izbăvește* de *cel rău*. Că a Ta iaste *împărăția* și *putearea*, și *mărirea*, în *veaci*. Amin.”

Liturghier (Blaj, 1870):

„*Tata-lu nostru, carele esti in ceruri*, santiesca-se numele teu: venia imperati'a ta; fia voli'a ta, pre cumu in ceru, si *pre* pamentu. *Panea nostra cea de tote dilele*, dă-ne-o noue asta-dî. Si ne *lierta* noue *detorie-le* nostre, precumu *liertamu* si noi *detoriloru* nostri. Si nu ne duce *pre* noi in *tentatiune*, ci ne *mantuesce* de *celu reu*. Ca a ta este imperati'a, si puterea, si *marirea*, a' Tatalui, si a' Filiului, si a' *Spiritului santu*, acumu si *pururea*, si în *seclii secliloru*. Amen”

Biblia lui Timotei Cipariu – Blaj, 1870 – (Mt. 6, 9-13):

„9. *Tatalu nostru celu* dein *ceruri*, santiesca-se numele teu. 10. Venia imperati'a ta, fia voli'a ta, cumu in ceru si *pre* pamentu. 11. *Panea nostra cea de tote dilele* dă-ne o noue astadî. 12. Si *lierta-ne detoriele* nostre precumu si noi *liertamu detoriloru* nostri. 13. Si se nu ne duci in *ispita* ce ne *mantuesce* de *celu reu*, că a ta este imperati'a si puterea si *marirea* in *veci*, aminu.”

Biblia lui Victor Smigelschi – Blaj, 1914 – (Mt. 6, 9-13):

„9. *Tatăl nostru, carele ești în ceruri*, sfințească-se numele tău, 10. Vie împărăția ta, fie voea ta *pe* cum în cer, așa și *pe* pământ. 11. *Pâinea noastră cea de toate zilele* dă-ne-o noauă astăzi, 12. Și ne *iartă* noauă *păcatele*

noastre, pe cum și noi *iertăm greșiților* noștri, 13. Și nu ne duce pe noi în *ispită*, ci ne *mântuiește de cel rău*. Că a ta este împărăția și puterea și *mărirea în veci*. Amin.

9. *Tatăl nostru carele ești în ceruri*. Agrăirea aceasta exprimă înainte de toate bunătatea («tatăl nostru»), cu carea Dumnezeu va să ne dea toate cele bune, și puterea («carele ești în ceruri»), cu care poate să ni le dea. Numindu-l așa, mărturisim nu numai că el este ziditorul și păzitorul nostru, ci mai ales că el este pricinuitoarea renașterii noastre și a primirii noastre de fii, și că suntem chemați la moștenirea cerească. Apoi zicem «Tatăl nostru» rugându-ne pentru trupul comun al lui Hristos (Hris.), pentru toți creștinii. Iară când zicem «carele ești în ceruri», mărturisim înălțimea și puterea lui Dumnezeu și, deodată, și vrednicia noastră, și că cerul este patria și moștenirea noastră.

Sfințească-se numele tău. Numele lui Dumnezeu este însuși Dumnezeu, întrucât bine a voit să ni se descopere pe sine însuși. Hris.: «Vrednică cerere a celui ce numește pe Dumnezeu tată, ca nimica să nu ceară înainte de mărirea Tatălui; că acel *sfințească-se* înseamnă 'preamărească-se'».

10. *Vină* [în text este scris întâi așa, apoi este corectat în *vie*] *împărăția ta*. Așa cerem ca împărăția lui Dumnezeu cea făgăduită prin profeți și întemeiată de Hristos, adică biserica, să cuprindă toate, să se adaugă și să crească până la desăvârșire (ps. 2,8).

Fie voea ta pe cum în cer, așa și pe pământ. Așa cerem, ca pecum în cer, întru îngeri și sfinți, a ajuns la plinire desăvârșită voea lui Dumnezeu, așa să se plinească ea și pe pământ întru noi, ca adecă, ajutați de darul lui Dumnezeu, încă să ne supunem întru toate voii Lui.

11. *Pânea noastră cea de toate zilele dă-ne-o noauă astăzi*. Hristos va ca zilnic să ne încetă să fim conștii că tot darul cel bun ne vine de la Dumnezeu.

12. *Și ne iartă noauă păcatele noastre*. Așa ne învață Hristos, de o parte, despre slăbiciunea noastră, în urma căreia, prin păcatele noastre, ne facem datori lui Dumnezeu, fără însă ca să putem plăti datoria aceasta a noastră, iară, de altă parte, despre mila lui Dumnezeu, cu carea Dânsul ne-a încredințat că este gata să ne ierte datoria aceea. (Cipr., Grig. Nis., Hris.)

Pe cum și noi iertăm greșiților noștri. Asta este condiția, pe lângă care Dumnezeu este gata să ne ierte păcatele: să lăpădăm de la noi toată ura, toată mânia, toată pofta de răzbunare. V. 18, 23 urr.

13. *Și nu ne duce pe noi în ispită*, nu ne lăsa să ajungem în ispită. Ne aduc aminte cuvintele acestea de slăbiciunea noastră: ne rugăm ca Dumnezeu să abată de la noi toate cele ce ar putea să ne îndemne la păcat. V. 1 Cor. 10,13; Iac. 1,12.

Ci ne mântuiește de cel rău. Cipr. «Dobândind scutul lui Dumnezeu împotriva răului, stăm siguri și neprimjduiți împotriva tuturor celor ce lucrează diavolul și lumea. Ce temere să aibă adecă de lume cel ce în lume are scutitor pe Dumnezeu?»

Biblia Sinodală – București, 1914 – (Mt. 6, 9-13):

„9. *Tatăl nostru, carele ești în ceruri, sfințească-se numele tău; 10. Vie împărăția ta, fie voea ta, precum în cer și pre pământ; 11. Pâinea noastră cea spre ființă dă-ne-o noao astăzi; 12. Și ne iartă nouă greșalele noastre, precum și noi iertăm greșiților noștri; 13. Și nu ne duce pre noi în ispită, ci ne izbăvește de cel viclean. Că a ta este împărăția și puterea și slava în veci. Amin.*

NT 1925 – Oradea-Mare – (Mt. 6, 9-13):

„9. *Tatăl nostru, carele ești în ceriuri, sfințească-se numele Tău; 10. vie împărăția Ta, fie voia Ta, precum în ceriu și pe pământ. 11. Pâinea noastră cea de toate zilele dă-ne-o noauă astăzi. 12. Și ne iartă nouă greșalele noastre, precum și noi iertăm greșiților noștri. 13. Și nu ne duce pe noi în ispită, ci ne izbăvește de cel rău. Că a Ta este împărăția și puterea și mărirea în veci, amin”.*

NT 1927 – București – (Mt. 6, 9-13):

„9. *Tatăl nostru carele ești în ceruri, sfințească-se numele tău; 10. Vie împărăția ta; facă-se voia ta, precum în cer așa și pe pământ. 11. Pâinea noastră cea spre ființă dă-ne-o nouă astăzi; 12. Și ne iartă nouă greșalele noastre, precum și noi iertăm greșiților noștri. 13. Și nu ne duce pre noi în ispită, ci ne izbăvește de cel rău. Că a ta este împărăția și puterea și mărirea în veci, amin.”*

Liturghier (Blaj, 1931: 96; 155; 187):

„*Tatăl nostru, carele ești în ceruri, sfințească-se numele tău, vină împărăția ta, fie voia ta, precum în cer, așa și pe pământ, pâinea noastră cea de toate zilele dă-ne-o nouă astăzi, și ne iartă nouă păcatele noastre, precum și noi iertăm greșiților noștri, și nu ne duce în ispită, ci ne mântuește de cel rău. (...) Că a ta este împărăția, și puterea, și mărirea, a Tatălui, și a Fiului, și a Sfântului Spirit, acum, și pururea, și în vecii vecilor. Amin.”*

NT 1992 – Paris – (Mt. 6, 9-13):

„9. *Tatăl nostru, care ești în ceruri,**
Sfințească-se Numele* tău**
10. *Vie Împărăția ta.**
*Facă-se voia ta,**
precum în cer, așa și pe pământ.*
11. *Pâinea* noastră, cea de toate zilele,**
Dă-ne-o nouă astăzi

12. și *iartă-ne greșelile** noastre,
După cum și noi *iertăm celor ce ne-au greșit*.
13. Și *nu ne pune la încercare*,*
Ci scapă-ne de Cel Rău.*

9. Lit. «cel din ceruri». Această expresie a textului original grecesc nu dă de înțeles o altă paternitate decât cea a Tatălui, ci are valoare de apozitie.

Cerul, bineînțeles, nu este o localizare a Tatălui ceresc, ci în numirea lui se exprimă recunoașterea lui Dumnezeu ca stăpân peste univers, stăpân al cărui tron este așezat deasupra pământului. Acest titlu arată în același timp dragostea lui Dumnezeu îmbrățișând întreaga omenire și apropierea între noi și el.

Tatăl nostru ceresc este același cu Tatăl lui Isus Hristos. Cp. M, 7,21; 10,32u; 12,50; 15,13; 16,17; 18.10.19.35 și 5,16.45.48; 6,1.14.26.32; 7,11; 18,14; 23,9.

*Sfințirea numelui lui Dumnezeu se înfăptuiește prin ascultarea de poruncile sale, prin care se recunoaște autoritatea suverană a lui Dumnezeu asupra oamenilor.

*În gândirea biblică «Numele» lui Dumnezeu este identic cu Dumnezeu însuși. Ori de câte ori este vorba de Numele lui, gândul se ridică la Dumnezeu însuși. Când Dumnezeu își descoperă Numele său lui Moise (Ex 3,14), el îi arată caracteristica fundamentală a personalității sale în comparație cu zeitățile păgâne, adică existența sa reală.

*Omul, bineînțeles, nu poate adăuga nimic la sfințenia nemărginită a lui Dumnezeu. Sfințirea numelui său este doar punerea în lumină a înțelepciunii, bunătății, puterii și milostivirii lui. După cum omul poate sfinți Numele lui Dumnezeu prin supunerea la voința lui, tot așa îl poate necinși prin păcat.

10. Această Împărăție a lui Dumnezeu a venit în lume în persoana lui Isus Hristos și în propovăduirea mântuirii aduse de el. Dar mai rămâne ca ea să fie adusă la cunoștința întregii lumi, să fie primită de toată omenirea, răspândită și recunoscută pe întreg pământul.

*Împlinirea voinței lui Dumnezeu este strâns legată de venirea Împărăției lui. Prin rugăciunea și fapta de orice zi, omul poate contribui la realizarea acestei orânduiri a lui Dumnezeu.

11. Pâinea este strictul necesar pentru hrana omului și menținerea lui în viață. Prin această cerere, mărginită la trebuințele unei singure zile, Isus arată că rugăciunea noastră poate cuprinde și bunurile materiale, dar în măsura în care acestea ne sunt folositoare.

*În acest verset, rugăciunea «Tatăl nostru» ni se dezvăluie ca o rugăciune de repetat în fiecare zi. Dar, pentru ca grija hranei pământești să nu îndrepte forțele omului spre cele materiale, rugăciunea încredințează aceste preocupări bunătății lui Dumnezeu.

12. Acest cuvânt este exprimat în textul original ca o datorie bănească față de Dumnezeu, pe care nu o putem plăti, sau o datorie a aproapelui față de noi. Cp. 18, 23-25.

13. Ispita, învoită de Dumnezeu, are ca scop încercarea omului. Dumnezeu nu vrea nicidecum ca omul să cadă în această încercare și îi dă harul să iasă biruitor. Acest fapt nu exclude însă primejdia ce se află în orice ispită, din cauza slăbiciunii omului și a libertății lui de a alege între bine și rău.

*V. 5,37; 13,19.38. Se poate traduce și «de rău», dar înțelesul personal pare mult mai probabil.

Multe manuscrise pun ca încheiere a rugăciunii: «Căci a ta este *domnia* și puterea și *mărirea* în veci. Amin.»”

Anania 2001 – București – (Mt. 6, 9-13):

„9. *Tatăl nostru* carele ești în *ceruri*, sfințească-se numele Tău; 10. Vină împărăția Ta; facă-se voia Ta precum în cer așa și pe pământ. 11. *Pâinea noastră cea de toate zilele*^f dă-ne-o nouă astăzi; 12. Și ne *iartă* nouă *greșalele*^g noastre precum și noi *iertăm greșiților* noștri; 13. și nu ne duce pe noi în *ispită*^h, ci ne *izbăvește* de *Cel-Rău*. Că a Ta este împărăția și puterea și *slava în veci*. Amin.

f) Hrana noastră zilnică I-o datorăm în primul rând lui Dumnezeu, și de la El se cade s-o cerem. «Cea spre ființă», expresie folosită în unele versiuni, nu traduce exact cuvântul original, dar nici nu constituie o erezie; Sfinții Părinți i-au imprimat și o dimensiune duhovnicească, euharistică.

g) Limba impune o diferențiere semantică a acestui plural. Spre deosebire de greșeli, care sunt simple erori sau abateri de la normă, greșalele înseamnă încălcarea datorțiilor morale pe care oamenii le contractează nu numai față de Dumnezeu, ci și față de semenii lor, atât prin răul pe care-l fac, cât și prin binele pe care nu-l fac.

h) În înțelesul de «nu ne lăsa să cădem în ispită» sau «ferește-ne de prilejul ispitei». De altfel, ispita nu este o cădere propriu-zisă, ci o încercare sau un examen prin care cineva poate să cadă; o probă de foc.”

B 2008 – București – (Mt. 6, 9-13):

„9. *Tatăl nostru*, Care ești în *ceruri*, sfințească-se numele Tău; 10. Vie Împărăția Ta; facă-se voia Ta, precum în cer și *pe* pământ. 11. *Pâinea noastră cea spre ființă* dă-ne-o nouă astăzi; 12. Și ne *iartă* nouă *greșalele* noastre, precum și noi *iertăm greșiților* noștri; 13. Și nu ne duce *pe* noi în *ispită*, ci ne *izbăvește* de *cel-rău*. Că a Ta este Împărăția și puterea și *slava în veci*. Amin!”

În cărțile de rugăciuni recent tipărite și în Liturghierele mai noi, textul acestei rugăciuni este acesta:

„*Tatăl nostru*, Care ești în *ceruri*, sfințească-se numele Tău, vie împărăția Ta, facă-se voia Ta, precum în cer, așa și *pe* pământ; *pâinea noastră cea spre ființă* dă-ne-o nouă astăzi și ne *iartă* nouă *greșelile* noastre, precum și noi *iertăm greșiților* noștri, și nu ne duce *pe* noi în *ispită*, ci ne *izbăvește* de *cel viclean*.” (Liturghier 2012: 264),

variind, eventual, determinativul *cea spre ființă*, care poate fi întâlnit, dar tot mai rar, și în forma: *cea de toate zilele* sau *cea de-a pururea*.

Prezentăm în continuare, sintetic, diferențele dintre variantele înșirate mai sus. Numai în textul tipărit de Sarnicki apelativul folosit la începutul rugăciunii este *părinte*, în loc de *tată*; în locul pronumelui relativ *carele* / *care*, se folosesc și alte pronume relative: *cine*, *ce*, *cel ce*, *cela ce* sau demonstrativul *cel* (*den ceriuri*); substantivul *cer* este folosit în forma de plural *ceriure*, *ceriuri*, *ceruri*, dar în câteva versiuni se folosește și singularul: *ceriu*, *ceri*, *ceru*; prepoziția *pre*, în forma veche, cu *r* nedisimilat, este înlocuită cu forma actuală de V. Smigelski, în 1914, fiind păstrată însă în *Biblia Sinodală* din același an, apoi, pentru o vreme, mai alternează cele două forme, pentru a se impune, finalmente, *pe*; regionalismul *pită* este prezent în *Evangheliarul de la Sibiu* din 1551-1553, în *Evanghelia cu învățătură* din 1581 și în *Întrebarea creștinească* din 1607, pentru ca, după aceea, indiferent de aria dialectală din care provin textele, să se impună cuvântul *pâine*, în această formă, care a devenit normă literară, sau în varianta fără anticiparea rostirii palatale, mai aporpiată de etimon, *pânea*, și o dată, în *Evanghelia cu tâlc* din 1619, în varianta cu rotacism parțial, *pânrea* (scris *pâânrea*); determinativul acestui substantiv este mai întâi adjectivul *sățioasă*, în textele din secolul al XVI-lea și din secolul al XVII-lea, până la NT 1648, apoi, începând cu acest text, determinativul cvasigeneral devine sintagma (*cea*) *de toate zilele*, în locul căreia în *Vulgata de la Blaj* este sintagma (*ce*) *mai presus de fire* (lat. *supersubstantialem*;

sūpersubstantiālis, -e, Vulg. Matth, 6,11, „quotidien [qui sus tente – !]” (Quicherat, Daveluy f.a.), pentru ca în *Biblia Sinodală* din 1914, în NT 1927, în B 2008 și în *Liturghierul* din 2012 să se folosească sintagma (*cea spre ființă; iartă și iertăm* sunt cvasigenerale; numai la Sarnicki *iertăm* este înlocuit cu *lăsăm*, iar în *Evanghelia cu tâlc* din 1619 și în B 1688, găsim *lasă și lăsăm*; pe lângă cvasigeneralele *greșalele / greșelile și greșiților*, se asociază și *datoriile* cu *datornicilor* (*Evangheliarul de la Sibiu 1551-1553*; Sarnicki 1593; B 1688; *Biblia Vulgata* 1760, B 1795, *Biblia de la Sankt Petersburg* 1819), *păcatele* cu *greșiților* (NT 1648, *Biblia lui Smigelski*, 1914 și *Liturghierul* 1931); la Timotei Cipariu, atât în *Liturghierul de la Blaj* 1870, cât și în *Biblia de la 1870*, se asociază *datoriile* cu *datorilor*, iar în NT 1992, *greșelile* se asociază cu o exprimare perifrastică, *celor ce ne-au greșit*; variație întâlnim și în ceea ce privește exprimarea cererii de a nu fi duși în ispită: pe lângă cuvântul *ispită*, folosit cel mai des, mai întâlnim: *năpaste* (*Tetraevngheliarul* din 1574; *Evanghelia cu învățătură* 1581; *Întrebarea creștinească* 1607; *Evanghelia cu tâlc* 1619; NT 1648); în B 1688, este preferat cuvântul *bântuială* (al cărui sens arhaic era „încercare”, „ispită”), iar în *Liturghierul de la Blaj* 1870, realizat în plin latinism și chiar de părintele latinismului, cuvântul preferat de Timotei Cipariu este *tentatiune*, deși, în *Biblia de la 1870*, același Timotei Cipariu înclină tot spre vechiul termen de origine slavă, *ispită*, în vreme ce NT 1992 are cuvântul *încercare*, în perifraza *nu ne pune la încercare*; pentru exprimarea ideii de a fi ajutați să evităm ispitele se folosește cel mai frecvent verbul *izbăvește / izbăveaște*, dar nu lipsește nici *mântuiește* (la Sarnicki 1593, în *Liturghierul* 1870 și în *Biblia lui Cipariu* 1870, în *Biblia lui Victor Smigelski* 1914 și în *Liturghierul* 1931), în vreme ce, în NT 1992, este *scapă(-ne)*; credincioșii cer să fie feriți de ispitirea diavolului, care este numit eufemistic: *de rău* (*Evangheliarul de la Sibiu 1551-1553*), *de cel rău*, scris și *Cel-Rău/cel-rău* (B 1688; B 1795; *Biblia de la Sankt Petersburg* 1819; *Liturghier* 1870; *Biblia lui Timotei Cipariu* 1870; *Biblia lui Smigelski* 1914; NT 1925; NT 1927; *Liturghier* 1931; NT 1992; Anania 2001; B 2008); *hitleanul / fitlanul / hicleanul / vicleanul / cel viclean* (*Tetraevngheliarul* din 1574; *Evanghelia cu învățătură* 1581; Sarnicki 1593; *Întrebare creștinească* 1607; *Evanghelia cu tâlc* 1619; NT 1648; *Biblia Vulgata* 1760; *Biblia Sinodală* 1914; *Liturghier* 2012); la sfârșitul rugăciunii, acolo unde această încheiere există, cuvintele folosite sunt: *împărăția* (cu excepția NT 1992, unde este *domnia*), *puterea* (mai puțin în *Evanghelia cu tâlc* din 1619, unde este *сила* [înv.] „putere”), *slava* – cvasigeneral, dar și *cinstea*, la Sarnicki 1593, și,

desigur, *mărirea* (B 1795; *Biblia de la Sankt Petersburg* 1819; *Liturghier* 1870; *Biblia lui Timotei Cipariu* 1870; *Biblia lui Smigelski*, 1914; NT 1925; NT 1927; *Liturghier* 1931; NT 1992), în vreme ce locuțiunea adverbială prin care se exprimă durata veșnică a atributelor lui Dumnezeu (*împărăția, puterea, slava*) îmbracă următoarele variante: *în vecie* (*Evangheliarul de la Sibiu* 1551-1553; *Evanghelia cu învățătură* 1581; *Întrebarea creștinească* 1607); *în veac* (*Tetraevangheliar de la* 1574); *în vecii vecilor* (Sarnicki 1593; *Liturghier* 1931); *în vecia veacului* (*Evanghelia cu tâlc* 1619); *întru veaci* (NT 1648; B 1688); *în veaci/ în veci* (B 1795; *Biblia de la Sankt Petersburg* 1819; *Biblia Sinodală* 1914; *Biblia lui Timotei Cipariu* 1870; *Biblia lui Smigelski* 1914; NT 1925; NT 1927; NT 1992; *Anania* 2001; B 2008); nu putea lipsi locuțiunea *în seclii seclilor* (*in saecula saeculorum*) din *Liturghierul de la Blaj* 1870.

Așa cum s-a putut vedea, unele dintre variantele de mai sus ale rugăciunii sunt însoțite de comentarii, mai ample sau mai succinte, printre acestea și textul din Biblia diortosită de Înalțul Bartolomeu. Comentariile au fost reluate și nuanțate în catehezele liturgice din *Cartea deschisă a Împărăției*. Ierarhul de la Cluj explică mai întâi sensul cuvântului *Carele*, dar nu îi recunoaște valoarea de pronume relativ, numindu-l „particulă” și considerându-l, „în limbajul bisericesc, echivalentul lui *cel care* sau *cel ce*, adică un determinativ cu valoare de apoziție” (Anania 2011: 202). În realitate, este vorba chiar de pronumele relativ, în forma sa arhaică, iar ceea ce sporește încărcătura sacră a cuvântului este tocmai vechimea acestei forme. Identificarea apozitivă *Carele ești în ceruri* capătă valoarea unui predicat nobiliar prin care, în onomastica obișnuită, se indică locul asupra căruia posesorul titlului nobiliar a avut sau are putere. Această idee este întărită și de folosirea formei de plural a substantivului *cer* (*ceriure, ceriuri, ceruri*), semnul atotstăpânirii celei înalte a lui Dumnezeu. După ce explică ce înseamnă *a sfinți numele lui Dumnezeu*, urmează lămuririle cu privire la o expresie care poate trezi nedumeriri: *vină Împărăția Ta*, dar nu la tâlcuirea în sine mă voi opri, ci la forma verbului. Înalțul ierarh a ales forma de conjunctiv *vină*, în locul vechii forme iotacizate *vie*, aceasta din urmă fiind mult mai potrivită aici, în primul rând prin muzicalitatea pe care i-o conferă structura fonetică. Aceeași opțiune pentru forma nouă se constată și în cazul prepoziției *pe*, a cărei variantă cu *r* nedisimilat, *pre*, ar fi în consonanță cu celelalte forme arhaice din text. Despre *pâinea noastră* pe care o cerem, mitropolitul de la Cluj spune că este „singura cerere din Rugăciunea Domnească în care Îi solicităm lui Dumnezeu ceva material”

(*ibidem*: 205) și argumentează mai departe: „Provocat de o controversă recentă, am cercetat bine și cu de-amănuntul această problemă și am ajuns la concluzia că termenul original grecesc (i.e. *epiousios* = „cotidian” – n.n. N.I.) nu suferă o altă traducere decât „zilnic”, „cotidian”, „de toate zilele” (adică de fiecare zi). Prin această rugăciune Îi cerem lui Dumnezeu să ne dea pâinea (adică hrana materială) pentru o zi, atât cât ne trebuie astăzi (...) Prin urmare, cerând și dobândind necesarul, evităm stresul goanei după acumulări și îmbuibare. Notez faptul că Pâinea euharistică se obține din pâinea materială, sub formă de prescură, extrasă sărbătorește din hrana noastră zilnică.” (*ibidem*). Așadar, alegerea cea mai potrivită aici este *pâinea noastră cea de toate zilele*. Cu privire la determinativul *cea spre ființă*, pe care îl găsim în diferite variante ale rugăciunii, începând cu varianta pusă pe note de Anton Pann⁹ și apoi chiar în *Biblia Sinodală* din 1914, în comentariile din Biblia tipărită în 2001, mitropolitul precizează că este o „expresie folosită în unele versiuni, nu traduce exact cuvântul original, dar nici nu constituie o erezie; Sfinții Părinți i-au imprimat și o dimensiune duhovnicească, euharistică.” (Anania 2001: 1466) Originală este explicația propusă în comentariile din *Biblie* pentru forma arhaică de plural *greșalele*, în locul formei literare *greșelile*, în sensul că diortositorul textului biblic face o distincție între semantica formei arhaice de plural și semantica formei literare: „Limba impune o diferențiere semantică a acestui plural. Spre deosebire de *greșeli*, care sunt simple erori sau abateri de la normă, *greșalele* înseamnă încălcarea datoriilor morale pe care oamenii le contractează nu numai față de Dumnezeu, ci și față de semenii lor, atât prin răul pe care-l fac, cât și prin binele pe care nu-l fac.” (*ibidem*). În realitate, o asemenea distincție nu există în plan lingvistic, dar semnificația „datorii morale față de Dumnezeu și față de semenii” o dobândește cuvântul grație vechimii formei și, desigur, grație contextului în care se întrebuițează. După cum se știe, cererea *de a nu fi duși în ispită* a trezit nedumeriri, ca urmare a sensului „păcat”, „tentație spre rău”, atribuit în mod curent cuvântului *ispită*. În textele catolice (vezi varianta din NT 1992), s-a încercat o exprimare în alt fel a acestei cereri (*nu ne pune la încercare*), dar mesajul rugăciunii în acest punct este simplu de înțeles, dacă se ține seama de sensul primar al cuvântului din textul grecesc (*peirasmós* = „încercare”, „test”, „probă”, „examen”, „experiență”, altfel spus, „o cumpănă din care poți ieși biruitor

⁹ „Tatăl nostru Carele ești în ceruri, sfințească-se numele Tău, Vie împărăția Ta, facă-se voia Ta, precum în cer așa și pe pământ. Pâinea noastră cea spre ființă dă-ne-o nouă astăzi. Și ne iartă nouă greșalele noastre, precum și noi iertăm greșiților noștri. Și nu ne duce pre noi în ispită, ci ne izbăvește de cel viclean.”

sau înfrânt” (Anania 2011: 206). Ispita (încercarea) poate avea diferite fațete: materială, fizică (o boală, de exemplu), socială, politică, morală etc. Cel care ne poate pune la încercare este diavolul, căruia Dumnezeu i-a dat libertatea (dar nu deplină) de a se atinge de om pentru a-i cerca credința, așa cum s-a întâmplat cu dreptul Iov, în Vechiul Testament, sau așa cum s-a întâmplat cu Mântuitorul însuși, ca om, în pustie. Acesta este numit, așa cum am văzut, în mod diferit în variantele enumerate mai sus, iar ierarhul de la Cluj alege să îl numească *Cel-Rău*, cu precizarea: „nume care se scrie majusculat, spre a se vedea că nu e vorba de rău ca principiu, ci de Cel-Rău ca persoană, adică diavolul” (*ibidem*: 209). Alunecarea în ispită poate fi oprită de Dumnezeu, dar alegerea drumului, după virtutea și vrednicia fiecăruia, ține și de voința omului, potrivit vechii ziceri: *Dumnezeu îți dă, dar nu îți bagă și în straiță*.

Referințe bibliografice:

- ANANIA, Bartolomeu 2001: *Biblia sau Sfânta Scriptură*. Ediție jubiliară a Sfântului Sinod. Tipărită cu binecuvântarea și prefața Prea Fericitului Părinte Teoctist, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, Versiune diortosită după Septuaginta, redactată și adnotată de Bartolomeu Anania, arhiepiscopul Clujului, sprijinit pe numeroase alte osteneli, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București.
- ANANIA, Valeriu, 2011: *Cartea deschisă a Împărăției: o însoțire liturgică pentru preoți și mireni. De la Betleemul Nașterii la Ierusalimul Învierii: scrisori pastorale*. Studii introductive de Jan Nicolae și Vasile Gordon. Cronologie de Ștefan Iloaic, Editura Polirom, Iași, 2011
- B1688: *Biblia 1688*. Text stabilit și îngrijire editorială de Vasile Arvinte și Ioan Caproșu, vol. I-II, Editura Universității „Al. I. Cuza”, Iași, 2001.
- B1795: *Biblia de la Blaj (1795)*, ediție jubiliară. Cu binecuvântarea Î.P.S. Lucian Mureșan, mitropolitul Bisericii Române Unite, Roma, 2000 (ediție realizată sub înaltul patronaj al P.S. Virgil Bercea, episcopul Eparhiei Române Unite de Oradea și sub egida științifică a Academiei Române, Institutul de Istorie – Cluj-Napoca; coordonatorul ediției I. Chindriș).
- B2008: *Biblia sau Sfânta Scriptură*. Tipărită cu binecuvântarea preafericitului părinte Daniel, patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, cu aprobarea Sfântului Sinod, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, București, 2008.
- Biblia de la Sankt Petersburg 1819: Biblia, adică Dumnezeiasca Scriptură a Legii Vechi și a ceii Noao, cu cheltuiala Rossieneștii Soțietăți a Bibliei*, în Sankt Petersburg, în tipografia lui Nic. Grecea, în anul 1819 avgust 15 zile.
- Biblia lui Timotei Cipariu*: manuscris în 3 tomuri la Biblioteca Academiei Române din Cluj-Napoca, Fondul Blaj, cota: ms. rom. 209.
- Biblia lui Victor Smigelschi*: manuscris în 6 tomuri la Biblioteca Academiei Române din Cluj-Napoca, Fondul Blaj, cota: ms. rom. 284.

- Biblia Sinodală: Biblia, adică Dumnezeuiasca Scriptură a Legii Vechi și a Celei Nouă*, tipărită în zilele Majestății Sale Carol I, Regele României, în al 49 an de slăvită domnie, Ediția Sfântului Sinod, București, Tipografia Cărților Bisericești, 1914.
- Biblia Vulgata 1760: Biblia Vulgata. Blaj 1760–1761*, Vol. I-V, Editura Academiei Române, București, 2005.
- Cartea ce se cheamă Evanghelie cu învățătură (Cazania II)* a lui Coresi (Brașov, 1581). Textul este tipărit pe „foaia din urmă”, cum citim în Gaster 1891: 32, de unde l-am preluat
- Catechismul sau Întrebarea creștinească*: în manuscrisul miscelaneu *Codex Sturdzanus*, copiat după *Catechismul luteran al lui Coresi*, preluat din Gaster 1891: 41.
- CHINDRIȘ, Ioan, IACOB, Niculina, 2013: *Modernizarea limbii cărților bisericești din secolul al XIX-lea între necesitate și modă*, în ~ *Secvențe iluministe*, Editura Napoca Star, Cluj-Napoca, p. 215-227.
- Crestomație* 1962: *Crestomație romanică*, vol. I, întocmită sub conducerea acad. Iorgu Iordan, București.
- Dicționar 1995: *Dicționar biblic*, Societatea Misionară Română, Editura „Cartea Creștină”, Oradea.
- Evanghelie cu tâlc*: în *Codex Sturdzanus* (Măhaci, Alba, 1619). Textul acestui fragment de predică din *Evanghelia cu tâlc* a fost preluat din Gaster 1891: 54-56.
- Evhologiu* 1896: *Întru mărirea lui Dumnezeu celui în Treime lăudat. Evhologiu bogat cuprinzător de mai multe rândueli și rugăciuni trebuitoare creștinilor la deosebite împrejurări din viață*. Tipărit în zilele preainălțatului nostru domn Carol I, regele României. Cu autorizarea și bine-cuvântarea Sf. Sinod al S-tei Biserici Autocefale Ortodoxe Române. Ediția II, București, Tipografia „Cărților bisericesci”.
- Evhologiu* 1926: *Întru slava lui Dumnezeu celui în Treime slăvit. Evhologiu bogat cuprinzător de mai multe rândueli și rugăciuni trebuitoare creștinilor la deosebite împrejurări din viață*. Tipărit în zilele înălțatului nostru domn Ferdinand I, regele Romaniei, în al 12-lea an de domnie, patriarh al României fiind I. P. S. S. dr. Miron Cristea. Cu binecuvântarea Sfântului Sinod, a Sfintei Biserici Autocefale Ortodoxe Române. Ediția V-a, București, Tipografia Cărților Bisericești, Filiala Cernica.
- Evangheliar 1551-1553: Evangheliarul slavo-român de la Sibiu (1551-1553)*, Studiu introductiv filologic de acad. Emil Petrovici, Studiu introductiv istoric de L. Demény (editat în facsimil), Editura Academiei, București, 1971.
- GASTER, Moses, 1891: *Chrestomație română*, I, Leipzig – București.
- GHIBU, Onisifor, 1905: *Limba nouălor cărți bisericești*, reproducere din „Telegraful român”, Sibiu, Tiparul Tipografiei arhidieceșane.
- HASDEU, B. P., 1864: *L. Stroici, părintele filologiei latino-române*, București.
- HASDEU, B. P., 1879: *Cuvențe den bătrâni*, vol. II, București.
- Liturghier* 1870: *Domnedieescile și santele liturgie ale celoru deintru santi parentiloru nostri Ioane Crisostomu, Basiliu celu Mare și Gregoriu Dialogul*. Cu beneaventura Prea-santitului Domnului Domnu Ioane, arhiepiscopulu și Metropolitulu Albe-Juliei. Blasiu, MDCCCLXX. Cu tipariulu Seminarului A. Diecesanu, p. 23-25.
- Liturghier* 1931: *Dumnezeieștile și sfintele liturghii ale celor întru sfinți părinților noștri Ioan Gură-de-Aur, Vasile cel Mare și Grigore Dialogul*. Cu binecuvântarea înaltpreasfințitului domn dr. Vasile Suciuc, arhiepiscop și mitropolit de Alba-Iulia și Făgăraș, Blaj, Tipografia Seminarului Teologic, p. 18-19.

- Liturghier* 2012: *Liturghier* cuprinzând vecernia, utrenia, dumnezeieștile Liturghii ale sfinților: Ioan Gură de Aur, Vasile cel Mare, Grigore Dialogul (a Darurilor mai înainte sfințite), rânduiala sfintei împărtășiri și alte rugăciuni de trebuință. Tipărit cu aprobarea Sfântului Sinod și cu binecuvântarea preafericitului părinte Daniel, patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, București.
- NT 1648: *Noul Testament sau Împăcarea au Leagea noao a lui Iisus Hristos Domnului nostru. Izvodit cu mare socotiță, den izvod grecescu și slovenscu pre limbă rumânească* (...), Bălgrad, 1648 (reeditare la Editura Episcopiei Ortodoxe Române a Albei Iulia, 1988).
- NT 1925: *Noul Testament al Domnului nostru Isus Hristos*, scos pe înțelesul tuturor de canonicul dr. Ioan Bălan, cu binecuvântarea episcopului unit al Orazii, Tipografia și Librăria românească S.A., Oradea-Mare.
- NT 1927: *Noul Testament*. Traducerea părintelui Grigorie (Gala Galaction). Tipărit în zilele M.S. Regelui Românie, Ferdinand I, cu îndemnul și purtarea de grijă a Î.P. Sale întâiului Patriarh al țării, D.D. Miron, Editura Institutului Biblic al Bisericii Ortodoxe Române, București, Palatul Sfântului Sinod.
- NT 1992, *Noul Testament*. Tradus și adnotat de Pr. dr. Emil Pascal, A patra ediție, neschimbată, de la 17 000 la 117 000 de exemplare, Éditions du Dialogue, Société d'Éditions Internationales, Paris.
- QUICHERAT, L., DAVELUY, A. f.a.: *Dictionnaire latin-français*, contenant tous les mots employes par les auteurs latins et les principales inscriptions latines jusqu' au VIe siècle de notre ère avec renvois aux sources des mots rares. Revisé, corrigé et augmenté d'après les travaux les plus récents de la lexicographie latine par Émile Chatelain, Librairie Hachette, Paris.
- Străinismii 1886: *Străinismii în limba noastră bisericască străformată*, in „Foaia bisericască”, IV, nr. 17, p. 338.
- ȘĂINEANU, L., 1895: *Istoria filologiei române*, ed. a II-a, București.
- Tetraevanghel 1560-1561*: Coresi, *Tetraevanghel* (BRV 10 [Brașov: tipărit de diaconul Coresi, 1561]. – [248] f., [1] f. albă, [10] f.; in-2 (30 cm.) Text cu caractere chirilice. – Exemplar incomplet: lipsă epilogul. – Însemnări. – Ultimele [10] f. text manuscris. – Donația Iuliu și Liviu Marțian. – Coperta I-vs.: ex-libris etichetă BCU Cluj. – F. [1-r.]: ex-libris tampon BCU Cluj; BCUCLUJ_FCS_BRV10_1.pdf).
- Tetraevangheliarul lui Radu de la Mănăcești* (Rhodos, 1574): textul este preluat din Gaster 1891: 9. Manuscris păstrat la British Museum, copiat la Rhodos de Radu Grămăticul, în anul 1574, după *Tetraevangheliarul lui Coresi* din 1561.